

ANALIZA IDENTITĂȚILOR ȚĂRĂNEȘTI DIN TRANSILVANIA PRIN INTERMEDIUL IZVOARELOR FOLCLORICE

Sorin Mitu*

Cuvinte cheie: *identități țărănești, surse istorice, folclor, Transilvania, secolele XVIII–XIX*
Keywords: *peasant identities, historical sources, folklore, Transylvania, 18th–19th centuries*

An analysis of peasant identities in Transylvania through folkloric sources (Abstract)

The paper is presenting the bibliography and the sources referring to the problems of Romanian peasant identities in Transylvania in the modern epoch. After reviewing the bibliography, a classification and an analysis of sources is made, divided into sources that “go in” (religious, educational and school literature, calendars, churchly memoranda) and sources that “go out” from the village world (official inquiries, notes on the book and folklore). Further on the author insists upon the folkloric sources being analyzed a series of folk texts relevant for the problems of identity. The conclusions highlight the similitude between identity mechanisms at the level of peasant mentality and the modern ones.

Formula potrivit căreia satul este „o lume care tace” a făcut o carieră îndelungată în lumea istoricilor, mai ales atunci când a fost vizată investigarea mentalităților și a universului cultural al societăților rurale. Alexandru Dușu¹, Daniel Barbu² sau Barbu Ștefănescu³ sunt doar câțiva dintre autorii care au discutat și analizat această problemă, în istoriografia română. În timp ce pentru antropologii care efectuează cercetări de teren, în contemporaneitate, destăinuirile țărănești sunt materialul principal și generos al investigațiilor lor, pentru istoricii care abordează același subiect într-o epocă mai îndepărtată lucrurile se prezintă cu totul diferit. Satul „tace” și „se ascunde”, în fața istoricului, dintr-un dublu motiv: în primul rând deoarece țărani înșiși nu și-au fixat reprezentările în scris, ci doar pe cale orală; iar în al doilea rând pentru că și relatările altora cu privire la țărani (oficialități, călători, cronicari, culegători de folclor) sunt destul

de rare și, pe deasupra, alterate de prejudecăți și de incapacitatea acestora de a înțelege și de a transmite gândurile, sentimentele sau visele țărănești. Chiar și atunci când „vorbește”, satul face acest lucru mai ales deoarece este provocat sau chiar obligat să o facă (prin anchete, interviuri, cercetări), și mai puțin din proprie inițiativă. De asemenea, cel mai adesea, „alții” sunt cei care vorbesc în numele țărănilor, de la preoții, dascălii sau notarii sătești care le consemnează vorbele, până la nobilime sau oficialități. Din acest motiv, putem spune că țărani, așa cum îi întâlnim în izvoarele istorice, practică un dublu limbaj: unul pentru ei (identificabil mai ales în creația folclorică) și altul pentru „ceilalți”, ipostaziat în celelalte tipuri de surse.

Toate aceste probleme se pun cu atât mai acut atunci când este vorba despre un subiect delicat și complex cum este identitatea. Este posibilă o cercetare a identităților care structurează lumea țărănească, în perspectivă istorică? Există surse care să ne dezvăluie cum se vedeau țărani pe ei înșiși, acum câteva secole, cum se descriau și cum se identificau, din punct de vedere etnic, regional, confesional sau social, al apartenenței de gen sau al grupei de vârstă?

Despre identitățile și solidaritățile din lumea rurală românească s-a scris de multă vreme în literatura socială din România, chiar dacă acest lucru

* Universitatea „Babeș-Bolyai”, str. Mihail Kogălniceanu, nr. 1, 400084 Cluj-Napoca, email: sorinmitu2@yahoo.com.

¹ Alexandru Dușu, *Literatura comparată și istoria mentalităților*, București (1982), 60–65; idem, *Călătorii, imagini, constante*, București (1985), 260–269.

² Daniel Barbu, *Scrisoare pe nisip. Timpul și privirea în civilizația românească a secolului al XVIII-lea*, București, (1996), 11–12.

³ Barbu Ștefănescu, Edith Bodo, *Ruperea tăcerii*, Oradea (1998), 5–7.

s-a făcut cu o metodologie foarte diferită de cea actuală. Autori cum ar fi Ovid Densușianu⁴, Liviu Rusu⁵, Ernest Bernea⁶ sau Ovidiu Papadima⁷ au scris lucrări care ambiționau să descifreze universul mental al lumii rurale românești. Fiind marcați de o concepție esențialistă, de tradiție herderiană, acești autori au încercat să identifice în manifestările culturii țărănești trăsăturile specifice ale unui „suflet românesc”⁸. Cu toate că astăzi aceste lucrări par depășite, din ele pot fi totuși recuperate o serie de observații sau chiar concluzii utile pentru subiectul de cercetare propus în titlul acestui articol.

În ultima vreme însă, studiile de istorie a mentalităților, de antropologie istorică și de istorie culturală au adus contribuții semnificative la cunoașterea identităților țărănești din Transilvania, reușind „să rupă tăcerea” de până acum, în multe privințe. Teza de doctorat a lui Toader Nicoară a oferit prima privire de ansamblu asupra mentalităților rurale din Transilvania secolului al XVIII-lea, abordând, într-un capitol aparte, și problema imaginii de sine a țăranului⁹.

Deosebit de importante sunt lucrările regretatului profesor Barbu Ștefănescu, dedicate reconstituirii civilizației rurale din Transilvania, în perioada secolelor XVIII–XIX. Trei dintre cărțile sale abordează și problematica identității, oferind, mai întâi, o imagine a țăranului din Bihor (în oglinda relatărilor proprii, dar și a celor nobiliare)¹⁰, iar apoi o analiză sistematică a cadrelor de agregare ale comunității țărănești, începând cu casa, familia, satul, parohia și vecinătatea și terminând cu „țara”, ca ultim cerc al identităților comunitare țărănești¹¹.

⁴ Ovid Densușianu, *Vieța păstorească în poezia noastră populară*, vol. I–II, București (1922–1923).

⁵ Liviu Rusu, *Viziunea lumii în poezia noastră populară*, București (1967).

⁶ Ernest Bernea, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, București (1997).

⁷ Ovidiu Papadima, *O viziune românească a lumii: studiu de folclor*, București (2009).

⁸ Același obiectiv poate fi întâlnit în lucrările unor filosofi, ca Lucian Blaga, sau istorici ai religiilor, ca Mircea Eliade. O istorie și analiză critică a literaturii științifice referitoare la problema specificului național în creația folclorică românească la Henri H. Stahl, *Eseuri critice. Despre cultura populară românească*, București (1983), 30–67 (despre istoriografia studiilor de folclor); 71–219 (despre Blaga și Eliade).

⁹ Toader Nicoară, *Société rurale et mentalités collectives en Transylvanie à l'époque moderne (1680–1800)*, Paris (2002).

¹⁰ Barbu Ștefănescu, Edith Bodo, *op. cit.*, 186–211.

¹¹ Barbu Ștefănescu, *Sociabilitate rurală, violență și ritual. Cartea în practicile oblativ de răscumpărare a păcii comunitare, Transilvania, sec. XVII–XIX*, Oradea (2004), 36–149; idem, *Le monde rural de l'ouest de la Transylvanie. Du Moyen Âge à la Modernité*, Cluj-Napoca (2007), 83–140.

Studiile de antropologie și etnologie, dedicate, de regulă, realităților contemporane, oferă uneori repere importante și pentru studiile istorice. În unele cazuri ele abordează fenomene identitare desfășurate pe o durată mai lungă, așa cum o face, de exemplu, Paul H. Stahl, care scrie despre casa, gospodăria, satele și confederațiile sătești românești¹². Numeroase aspecte referitoare la problema identității în cultura populară românească sunt abordate și în temeinica lucrare de etnologie a Elei Cosma¹³ (autoare afirmată ulterior ca istoric). Alte lucrări antropologice, chiar dacă abordează realități prezente, valorifică și informația de natură istorică (așa cum face Gail Kligman¹⁴) sau chiar au o dimensiune istorică consistentă (cazul studiului semnat de Katherine Verdery¹⁵).

O lucrare care combină perspectiva metodologică a istoriei mentalităților cu tehnicile de investigație ale cercetătorilor culturii populare, abordând viziunea țăranilor români ardeleni cu privire la Primul Război Mondial, este teza de doctorat a Eugeniei Bârlea¹⁶. Aceeași combinație dintre metodele etnologiei și cele ale istoriei poate fi întâlnită și în lucrările dedicate de Constantin Bărbulescu imaginarului corpului uman¹⁷ sau impactului modernizării asupra lumii rurale¹⁸ (cu observația că acestea privesc mai puțin problematica Transilvaniei).

Să vedem, în continuare, care sunt sursele istorice care permit investigarea universului mental rural și, în particular, a identităților țărănești din Transilvania, în epoca modernă?

În primul rând, putem opera o distincție metodologică între izvoarele istorice care „intră” și cele care „ies” din lumea satului. Fără îndoială, cea de-a doua categorie, cuprinzând texte produse de țărani sau în care aceștia vorbesc despre ei înșiși, este cea mai valoroasă pentru cercetare. Dar, adeseori, ea este insuficientă sau chiar lipsește cu desăvârșire. Ca urmare, în majoritatea situațiilor, aceste surse *directe* pot fi completate sau suplinite cu surse *indirecte*,

¹² Paul H. Stahl, *Triburi și sate din sud-estul Europei*, București (2000), 115–158.

¹³ Ela Cosma, *Ideea de întemeiere în cultura populară românească*, Cluj-Napoca (2000).

¹⁴ Gail Kligman, *Nunta mortului. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*, Iași (1998).

¹⁵ Katherine Verdery, *Transylvanian villagers: three centuries of political, economic and ethnic change*, Berkeley (1983).

¹⁶ Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale asupra Primului Război Mondial*, Cluj-Napoca (2004).

¹⁷ Constantin Bărbulescu, *Imaginarul corpului uman: între cultura țărănească și cultura savantă (secolele XIX–XX)*, București (2005).

¹⁸ Constantin Bărbulescu, Vlad Popovici, *Modernizarea lumii rurale din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea: contribuții*, Cluj-Napoca (2005).

respectiv cele care „intră” în sat. Acestea sunt texte elaborate de instanțe aflate în afara satului (autorități civile sau ecleziastice, dregători domeniali, elite, medici, savanți), dar sunt destinate acestuia și, de obicei, urmăresc să influențeze comportamentul țărănesc, fie prin transmiterea unor norme sau ordine, fie prin mijloace mai subtile, de educație sau persuasiune. Aceste texte, pentru a-și îndeplini menirea, adică pentru a fi receptate de către țărani, trebuie să fie redactate „pe limba acestora”, adică în acord cu codurile de comunicare și sistemele de reprezentare specifice culturii populare. În consecință, ele ne pot dezvălui, în mod indirect, aspecte legate de comportamentele sau mentalitățile țărănești. Acest lucru se poate face fie prin decodarea unor teme ale culturii țărănești, reflectate indirect în oglinda mesajelor care le sunt transmise și care trebuie să rezoneze cu ceea ce cred și spun înșiși țărani, pentru a fi inteligibile; fie prin evaluarea potențialului lor de influențare, a modificărilor pe care reușesc să le provoace la nivelul receptorului.

În această categorie de surse intră toate textele cu caracter educativ, de factură laică sau religioasă, transmise în direcția satului. Așa este, mai întâi, literatura religioasă (catehisme, predici). Ea este urmată de literatura didactică școlară, compusă din manualele școlare pentru învățământul primar, destinate preponderent copiilor de țărani. De exemplu, Ovidiu Ghitta sau Ciprian Ghișa au analizat felul în care catehismele au modelat identitatea confesională a credincioșilor greco-catolici¹⁹, iar Joachim von Puttkamer și Rodica Ianoș au studiat impactul manualelor de istorie asupra identităților sociale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cu efecte în straturile cele mai largi (inclusiv rurale) ale societății²⁰. În al treilea rând, există literatura didactică cu caracter neoficial, alcătuită din „cărți de înțelepciune” sau „de învățatură” (începând cu secolul al XVIII-lea),²¹ urmată, în secolul al XIX-lea, de calendare și almanahuri²². Sub raport tematic, acestea fac trecerea

¹⁹ Ovidiu Ghitta, *Nașterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmăr în primul ei secol de existență*, Cluj-Napoca (2001); Ciprian Ghișa, *Biserica greco-catolică din Transilvania (1700–1850). Elaborarea discursului identitar*, Cluj-Napoca (2006).

²⁰ Joachim von Puttkamer, *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn*, München (2003), 349–363; Nicoleta-Rodica Ianoș, *Educația în învățământul primar românesc din Transilvania (1850–1870)*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca (2010), 204–209, 287–299.

²¹ Vezi Alexandru Dușu, *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București (1972).

²² Repertoriare în Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Calendare și almanahuri românești: 1731–1918. Dicționar bibliografic*, București (1981).

spre literatura de „delectare” destinată satului, în cadrul căreia un loc însemnat l-au ocupat, încă din Evul Mediu, binecunoscutele „cărți populare”²³.

Literaturii cu caracter didactic i se adaugă intervențiile cu caracter normativ ale oficialităților laice sau ecleziastice, difuzate în direcția comunității tradiționale. Cel mai important canal de transmitere a acestor reglementări a fost reprezentat de circularele bisericești sau școlare²⁴.

O categorie de surse care nici nu intră, nici nu ies din lumea satului este reprezentată de relatările unor observatori din exterior, aparținând lumii citadine. Acestea pot fi fie rapoarte oficiale, elaborate de autorități (civile, militare, ecleziastice, medicale), fie surse cu caracter narativ (descriseri de călătorie, corespondență). Din ultima categorie fac parte și amintirile intelectualilor de origine rurală, ieșiți din lumea satului, dar a căror mentalitate a fost modelată ulterior de cultura urbană²⁵. În fine, ultimul nivel al acestor texte dedicate lumii țărănești este reprezentat de literatura etnografică mai veche²⁶. Toate aceste surse menționate mai sus pot să încorporeze și „voci” ale țăranilor, redată în transcrierea orășenilor care s-au erijat în purtătorii lor de cuvânt. Dar absolut toate (incluzând aici și literatura etnografică, care se pretindea o creație „științifică”), erau alterate de o viziune străină lumii rurale, care distorsiona puternic mesajul lor original.

Izvoarele istorice care „ies” din lumea satului sunt mult mai rare. Adeseori, ele aveau un caracter ocazional, fiind provocate de un eveniment dramatic (răscoale, revoluții, epidemii), în urma cărora țărani erau obligați, temporar, să vorbească despre ei înșiși²⁷. Asemenea *anchete* asupra lumii țărănești au reprezentat o mină de aur pentru istorici, care le-au publicat sau le-au interpretat în lucrări importante. Keith Hitchins a studiat anchetele

²³ Pentru care rămâne de referință solida lucrare a lui Nicolae Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I–II, București (1974).

²⁴ Vezi Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Școală și comunitate în secolul al XIX-lea. Circularele școlare bănățene*, Cluj-Napoca (2002). O analiză a impactului circularilor bisericești asupra mentalității țărănești la Sorin Mitu, *Transilvania mea. Istorie, mentalități, identități*, Iași (2006), 338–347.

²⁵ Asemenea texte ne-au lăsat intelectuali cum ar fi Timotei Cipariu, Ioan Slavici, Ion Pop-Reteganul sau Lucian Blaga. O categorie înrudită este literatura beletristică inspirată de viața țărănească, fie ea poezie (Coșbuc, Goga) sau proză (Rebreanu, Agârbiceanu).

²⁶ Vezi, de exemplu, opera lui Simeon Florea Marian, *Trilogia vieții*, vol. I–III, București (2000).

²⁷ Modele de analiză a acestor tipuri de surse sunt lucrările clasice ale lui Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou, sat occitan de la 1294 până la 1324*, vol. I–II, București (1992) și Carlo Ginzburg, *Brânza și viermii. Universul unui morar din secolul al XVI-lea*, București (1997).

autorităților habsburgice care au urmat tulburărilor religioase de la mijlocul secolului al XVIII-lea²⁸, David Prodan a analizat mărturiile autorităților cu privire la răscoala lui Horea²⁹, Barbu Ștefănescu a schițat întreg universul mentalității țărănești plecând de la o anchetă desfășurată de autoritățile comitatului Bihor la începutul secolului al XIX-lea³⁰, Ioan Bolovan, Gelu Neamțu, Adrian Onofreiu, Dumitru Suciș au editat sau au valorificat anchete desfășurate în mediul țărănesc ca urmare a revoluției de la 1848³¹.

Chiar dacă, de obicei, aceste surse consemnează chiar vocile țăranilor anchetați, și ele sunt supuse unor distorsiuni specifice. Uneori, deformările se datorează neînțelegerilor, alteori transcrierilor deformate, realizate cu bună știință sau involuntar. Dar cea mai importantă alterare se datorează faptului că țărani înșiși manipulează acest tip de discurs. De multe ori ei se tem, se ascund, disimulează, neagă, se prezintă într-o anumită imagine (postura de victimă sau de „supus ideal”, accentuarea naivității și neștiinței proprii), în funcție de propriile interese. De cele mai multe ori, după ce momentul dramatic a trecut, se retrag din nou în tăcere, desigur, o „tăcere” aparentă, valabilă doar în raport cu urechile indiscrete ale celor din afara comunității.

O categorie aparte de surse care „ies” din lumea satului este reprezentată de însemnările pe cărți, cu ajutorul cărora regretatul Barbu Ștefănescu a reușit să contureze o imagine amplă și expresivă asupra mentalităților rurale³². Chiar dacă ele aparțin aproape întotdeauna unei elite rurale (preoți, dascăli, notari), autorii lor sunt situați însă, de obicei, foarte aproape de universul mental țărănesc, reușind să îl surprindă, așadar, cu acuratețe.

În fine, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, atunci când tot mai mulți țărani vor învăța carte, unii dintre ei ajung să lase mărturii scrise. Printre sursele de acest gen se numără corespondența. Dar pentru ca un țaran să scrie scrisori el trebuia să plece din sat, or acest lucru avea un caracter excepțional.

De cele mai multe ori, plecarea era ocazionată de serviciul militar și mai ales de războaie (care, de altfel, au lăsat urme expresive și în folclor). Cel mai cunoscut exemplu de acest gen este cel al scrisorilor țăranilor români din Transilvania care au luptat în Primul Război Mondial³³.

Cu toate acestea, o întrebare metodologică care se poate pune, pe marginea acestor surse, este dacă țărani mai sunt „țărani” (cel puțin în felul în care au fost în epocile premoderne) din momentul în care încep să scrie? Cu siguranță, scrisul și tot ceea ce se transmite prin scris va reconfigura substanțial universul cultural al țăranilor. Cultura țărănească tradițională este definită, după cum se știe, de caracterul ei oral. În momentul în care oralitatea începe să fie înlocuită de scris, în primul rând prin intermediul școlii, identitățile și mentalitățile țărănești se schimbă și ele.

Din aceste motive, considerăm că cea mai importantă sursă pentru studierea culturii țărănești (inclusiv a identităților) în durată istorică o reprezintă folclorul. Prin intermediul acestor texte, țărani nu mai vorbesc, în sfârșit, pentru alții, ci doar pentru ei înșiși. Valorile, credințele și sentimentele lor (sau, mai corect spus, interfața discursivă prin intermediul căreia acestea sunt exprimate) sunt redată într-un mod autentic, fără să mai fie afectate nici de „traducerile” infidele ale celor care scriu în numele lor, nici de temerile și reținerile țăranilor de a vorbi în fața „străinilor”.

Totuși, în pofida acestor calități istoriografice evidente, folclorul a fost folosit prea puțin de către istoricii din România, în studiile lor. Aceștia au considerat că folclorul nu reușește să surprindă aproape deloc istoricitatea, respectiv evenimentele sau trăsăturile specifice ale unei epoci³⁴. Desigur,

²⁸ Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700–1868)*, vol. I, Cluj-Napoca (1987), 30–61.

²⁹ David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I–II, București (1984).

³⁰ Barbu Ștefănescu, Edith Bodo, *op. cit.*

³¹ Gelu Neamțu, Ioan Bolovan (ed.), *Revoluția de la 1848 în Transilvania. Ancheta Kozma din Munții Apuseni*, Cluj-Napoca (1998); Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, *Revoluția de la 1848–1849 în zona Regimentului grăniceresc năsăudean: contribuții istorice și demografice*, Cluj-Napoca (2003); Dumitru Suciș, *Soldați fără uniformă ai Landsturmului românesc și starea protopopiatelor ortodoxe din Transilvania după Războiul Național din 1848–1849*, Cluj-Napoca (2011).

³² Barbu Ștefănescu, *op. cit.*

³³ Eugenia Bârlea, *op. cit.* Modul în care identitățile și loialitățile românilor ardeleni (inclusiv cele țărănești) au fost reconfigurate prin intermediul serviciului militar în armata habsburgică a fost analizat de Liviu Maior, *Romanians in the Habsburg army: forgotten soldiers and officers*, Bucharest (2004); idem, *Habsburgi și români: de la loialitatea dinastică la identitate națională*, București (2006).

³⁴ Cu privire la reflectarea realității istorice în folclor vezi considerațiile unor folcloriști: Vladimir I. Propp, *Rădăcinile istorice ale basmului fantastic*, București (1973); Paul Simionescu, *Etnoistoria. Convergență interdisciplinară*, București (1983); Nicolae Roșianu, *Eseuri despre folclor*, București (1981) mai ales 102–127: „Folclorul și realitatea”; Mihai Pop, Caracterul istoric al epicii populare, *Revista de etnografie și folclor* IX (1964), nr. 1, 5–15; Alexandru I. Amzulescu, *Cântecul nostru bătrânesc*, București (1986), 1–41, 97–124, 125–165. Un studiu istoric aplicat care valorifică creația folclorică: Maria Crăciun, Elemente de viață cotidiană în basmele populare românești. Instituții: vasalitatea, în Sorin Mitu, Florin Gogâltan (ed.), *Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, Oradea–Cluj-Napoca (1995–1996), 120–131.

ca orice sursă istorică, nici folclorul nu este capabil să ne ofere o oglindire perfectă a realităților istorice pe care le reflectă. Dar obiecțiile istoricilor, amintite mai sus, pot fi depășite, cu ajutorul câtorva precauții de ordin metodologic.

În primul rând, culegerile de folclor, îndeosebi cele mai vechi, din secolul al XIX-lea, sunt alterate de intervențiile culegătorilor, care au interpolat în textele publicate diferite elemente ale culturii urbane (de exemplu, inserturi naționaliste). Alteori, dimpotrivă, au eliminat unele pasaje pe care le considerau inadecvate, din cele mai felurite motive (considerente estetice, pudoare, „lipsă de relevanță” etc.). De multe ori, însă, pasajele pierdute pot fi recuperate, iar cele interpolate pot fi identificate, prin compararea diferitelor variante ale aceluiași text, deoarece folclorul este extrem de stereotip, aceeași piesă regăsindu-se în nenumărate versiuni. Modificările operate de culegătorii de folclor pot fi depistate cu ușurință, prin arheologie textuală, deoarece, de obicei, este vorba de anacronisme și intervenții stridente, care fac notă discordantă în ansamblul textelor. De altfel, și ele sunt utile cercetării, deoarece ne dezvăluie aspecte interesante referitoare la atitudinile ideologice ale culegătorilor.

În al doilea rând, textele trebuie să fie întotdeauna databile și contemporane cu epoca pe care o studiem. Chiar dacă creațiile folclorice se transmit din generație în generație, conservând adeseori un fond ideatic arhaic, ele suferă însă și modificări pe parcursul transmiterii, purtând, la anumite niveluri, amprenta epocii în care au fost performate. Ca urmare, pentru o cercetare asupra identității țărănești din secolul al XIX-lea este indicat să folosim texte culese în epoca respectivă (și nu în secolul XX, de exemplu), având astfel certitudinea că ele sunt reprezentative cel puțin pentru perioada în cauză și, eventual, într-o măsură care trebuie să fie stabilită cu prudență, pentru secolele anterioare.

În al treilea rând, trebuie să ținem cont de specificul fiecărui gen folcloric. Anumite genuri, cum ar fi strigăturile, de exemplu, confecționate de multe ori ad-hoc, la horă sau șezătoare, sunt mai sensibile la actualitate și au capacitatea de a surprinde aspecte contemporane, de moment. Același lucru se poate spune despre cântecele de cătanie, care menționează un eveniment istoric concret – de pildă o anumită bătălie („*La Solferino pe vale*”) sau o modalitate specifică de recrutare (de exemplu tragerea la sorți), databilă istoric – și care sunt vehiculate în mod exclusiv de o anumită comunitate folclorică. Alte genuri, în schimb, cum ar fi basmele, călătoresc mult mai mult, în timp și în

spațiu, reflectând aspecte mai generale și care nu sunt neapărat specifice unei comunități anumite.

Vom prezenta, în cele ce urmează, câteva exemple de analiză a unor texte folclorice relevante pentru studiul identităților țărănești. Am ales aici lirica de dragoste, o specie folclorică aflată oarecum la mijloc în ceea ce privește capacitatea de a reflecta actualitatea. Pe de o parte, textele analizate se raportează la actualitate, la aventurile sentimentale ale performerilor, desfășurate în prezent, semănând adeseori, în tonalitate, cu strigăturile. Pe de altă parte, aceste formule sunt extrem de stereotipe și pot fi întâlnite pe spații foarte întinse, în Transilvania, dar și în Moldova sau Muntenia, iar intervalul cronologic în care au fost culese este și el foarte larg, desfășurat pe întreaga durată a secolelor XIX–XX.

Specialiștii în folclor au identificat în structura versurilor populare de dragoste un motiv pe care l-au intitulat „orgoliu regional”³⁵, motiv capabil să ne introducă în zona discretă a identităților țărănești. De multe ori, atunci când evocă figura iubitei (sau a iubitului), țărani (respectiv țărăncile) o plasează într-un anumit context spațial. Acest lucru ne permite să identificăm cadrul lor topografic de referință și să schițăm contururile unei geografii simbolice țărănești.

Numeroase cântece de dragoste românești încep cu formule de tipul: „Cât e soarele de sus/Fete ca la X³⁶ nu-s...”³⁷. Regula generală este că cele mai frumoase fete (sau feciori, după caz) se află în satul de baștină al țăranelor. Superlativul (în formă relativă) asociat cu localitatea și comunitatea de origine confirmă ideea acreditată de etnologi potrivit căreia satul natal reprezintă, pentru țărani, un veritabil „centru al lumii”³⁸.

Uneori, satul este nominalizat, alteori este înlocuit cu formula „noi”, care se identifică total cu „satul”³⁹. În alte cazuri, „satul” sau „noi” este înlocuit cu etnonimul „românesc” („fata românească”). Apariția acestui termen poate fi interpretată și ca o influență venită din direcția discursului naționalist, dar, în egală măsură, poate fi vorba de o expresie genuină, deoarece știm din alte texte că țărani se identificau, în multe situații, și prin etnonim („legea rumânească”, „rumâni” în sens de clăcași etc.). Se poate spune că identificarea prin etnonim,

³⁵ Sabina Ispas, Doina Truță, *Lirica de dragoste. Index motivic și tipologic*, vol. II, București (1986), 112–113, 268–275.

³⁶ Numele satului de origine variază, în funcție de fiecare variantă.

³⁷ *Ibidem*, 272.

³⁸ Ernest Bernea, *op. cit.*, 86–87.

³⁹ Formula „noi, satul” apare frecvent și în însemnările pe cărți (Barbu Ștefănescu, *op. cit.*, 76–80).

specifică naționalismului modern, a preluat o formulă tradițională din folclor, fără să opereze nici o modificare în formă, deși, în ceea ce privește sensul, culegătorii din secolul al XIX-lea (iar mai târziu chiar țărani înșiși) au convertit sensul pur etnic, tradițional, al formulei originale, într-unul de factură națională modernă⁴⁰.

Dar care este cadrul la care se raportează această centralitate, acest superlativ relativ? Cel mai larg context spațial este acela al lumii: „Cătu-i lumea de-a lungul/ Nu-i fecior ca românul...”⁴¹. Următorul cerc de referință este „țara”, care apare uneori asociată cu lumea: „Cât e lumea și țara/ Nu-s fete ca la Zagra...”⁴². Termenul „țara” are însă, în mod evident, două accepțiuni. Prima accepțiune este cea a „țării” în sens politico-administrativ. Așa este cazul formulelor: „Cât îi țara ungurească/ Nu-i ca fata românească...”⁴³ sau „Cătu-i țara cea sârbească/ Nu-i ca fata românească”⁴⁴. Același sens de „țară”, în sens politic, îl întâlnim în „Cătu-i țara și Ardealul/ Nu-i fecior ca ibășteanu...”⁴⁵. Se observă că aceste țări se identifică în conformitate cu delimitările constituționale formale, de tradiție medievală: Regatul Ungariei (sau, eventual, *Partium*), (Marele) Principat al Ardealului și, probabil, teritoriile „sârbești” acoperite de privilegiile ilirice. În schimb, niciunde în aceste formule nu este vorba de Imperiul Habsburgic, prea recent și prea lipsit de organicitate pentru a înlocui, în asemenea expresii de bază, cadrele de referință tradiționale.

„Țara” din ultimul citat poate să fie sinonimă cu Ardealul (prin repetiție, dublare, frecvent întâlnite în poezia populară), dar poate să facă trimitere și la cel de-al doilea sens al termenului: cel de „ținut” sau „confederație sătească”⁴⁶. Acest sens este explicit în versurile de genul: „Cât îi Țara Oltului/ Nu-i fată c-a moșului...”⁴⁷. După cum se știe, țara, în sensul de grup de sate dintr-o zonă geografică distinctă, legate prin endogamie, schimburi comerciale, solidarități și practici rituale comune, reprezintă cel mai larg spațiu familiar al țaranului, dincolo de care începea

cu adevărat „alteritatea”⁴⁸. Acestui spațiu, după cum am văzut, i se atribuie uneori titulatura de „țară”, dar cel mai frecvent este identificat prin diferite atribute care îl nominalizează: regional-administrative („Câte fete-s bihorene...”⁴⁹ – Bihorul, nume de comitat, dar și de zonă etnografică – sau „Bade-al meu e bănașan...”⁵⁰); etnico-regionale („Guguleanu-i cu opinci...”⁵¹); geografice („Pe Murăș și pe Câmpie/ Nu-i mândră să-mi placă mie...”⁵²; „Câte sate-s pe sub munte/ Ca la noi nu-s fete multe...”⁵³). De multe ori, țara este o vale, alteori se delimitează prin plasarea „pe câmpie” sau „sub munte”, „sus” sau „jos”.

În unele cazuri, în paralel cu sublinierea calităților personale ale eroilor lirici, se celebrează și unicitatea satului, identificată la nivelul geografiei identitare prin atributele sale de excepție. Munții, apele și văile sale sunt fără pereche, la fel ca și feciorii și fetele din cuprinsul său: „Cătu-i Maramureșu/ Nu-i fată ca eu și tu,/ Nici fecior ca și mândru,/ Sat ca Dragomirescu,/ Nici munte ca Țibleșu,/ Nici apă ca și Baicu...”⁵⁴.

Există însă și situații în care centralitatea nu mai este plasată la nivelul satului, ci la cel al „țării”: „Susu-i ceriu de pământ/ Fete ca la Cou nu sunt/ Ba mai sunt și pe la noi/ Da' nu-s cu buzele moi...”⁵⁵. De data aceasta, excelența nu se mai regăsește „la noi”, în sat, ci la „Cou”, adică la Vașcău, în târgul la care feciorii merg să vândă, să socializeze și să-și găsească o parteneră, în cuprinsul limitelor endogamice ale Țării Beiușului.

Versurile analizate mai sus, în pofida caracterului lor la prima vedere simplist și stereotip (care a dus și la neglijarea lor de către istorici), au un rol important în contextul culturii tradiționale țărănești. Pe de o parte, fiind versuri de dragoste, ele aveau menirea de a celebra frumusețea și calitățile de excepție ale persoanei iubite. Pe de altă parte însă, după cum am văzut, într-un mod mai subtil ele contribuiau și la formarea, exprimarea și consolidarea identităților comunitare.

În mod paradoxal, discursul despre unicitatea și excelența satului propriu era repetat în fiecare comunitate, cu aceleași cuvinte și folosindu-se aceleași clișee. Fiecare sat se considera „buricul pământului”, atribuindu-și în mod exclusiv același set de calități exemplare. Fără îndoială, țărani înșiși nu puteau ignora caracterul relativ și „ilogic”

⁴⁰ De exemplu, în mentalitatea tradițională, „fata românească” din cântec era o țarancă, „de-a noastră”, și nu o femeie din neam de „domni” sau cu atât mai puțin o boieroaică din Principate. Pentru culegătorul sau interpretul cu viziune modernă, evident, toate acestea erau „românce” în mod egal.

⁴¹ Ispas, Truță, *op. cit.*, vol. II, 269.

⁴² *Ibidem*, 272.

⁴³ *Ibidem*, 268.

⁴⁴ *Ibidem*, 269.

⁴⁵ *Ibidem*, 272.

⁴⁶ Vezi Paul Stahl, *op. cit.*, 153–158.

⁴⁷ Ispas, Truță, *op. cit.*, vol. II, 270.

⁴⁸ Barbu Ștefănescu, *op. cit.*, 139–140.

⁴⁹ Ispas, Truță, *op. cit.*, vol. II, 271.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, 270.

⁵³ *Ibidem*, 273.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*, 272.

al acestei viziuni: „Cătu-i țara cea sârbească/ Nu-i ca fata românească,/ Fiecare cum vorbească,/ Orișicum s-o ocărăscă”.⁵⁶ Dar, după cum o spun aceste versuri, nu le păsa.

Surprinzător este însă faptul că discursul naționalist, apărut și dezvoltat în secolul al XIX-lea, rulează același mecanism al propriei unicități, pe care l-am întâlnit în cazul mentalităților rurale. Fiecare națiune se consideră „cea mai...” (vitează, harnică, altruistă, năpăstuită etc.), preferând să

ignore faptul că toate națiunile din jur împărtășesc aceeași imagine despre sine. Această similitudine dintre modalitățile de funcționare ale celor două mecanisme identitare pune problema influenței mentalităților țărănești asupra construirii națiunilor moderne. Simpla împrejurare că, pretutindeni în Europa, primii naționaliști au fost, totodată, primii teoreticieni, culegători și admiratori entuziaști ai folclorului⁵⁷ este de natură să ofere un răspuns convingător la această întrebare⁵⁸.

⁵⁶ *Ibidem*, 269.

⁵⁷ Vezi Anne-Marie Thiesse, *Crearea identităților naționale în Europa, secolele XVIII–XX*, Iași (2000), cap. „Folclorul”.

⁵⁸ Acest studiu a fost realizat cu sprijinul CNCS – UEFISCDI, proiect nr. PN-II-ID-PCE-2011-3-0081.